

Jan Loch

Pracownia Naukowo-Edukacyjna Gorczańskiego Parku Narodowego
Poręba Wielka 590, 34-735 Niedźwiedź
jan.loch@gorcepn.pl

Received: 5.06.2009

Reviewed: 18.07.2009

NAJWAŻNIEJSZE WALORY PRZYRODNICZE GORCZAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO I PROBLEMY ICH OCHRONY

The most precious values of the Gorce National Park and their protection

Abstract: Gorce National Park is distinguished by natural and exceptionally harmonious landscape, consisting of two main elements: large, well preserved forest areas and distributed among them clearings, which their origin and natural richness owe to many hundred year long pastoral husbandry. Most important species of plants and animals occurring in the Park together with their habitats, as well as the problems of their protection are presented in the paper.

Key words: Gorce National Park, Gorce Mts, Carpathian primeval forest, clearings.

Wstęp

Gorczański Park Narodowy, o powierzchni 7030 ha, leży w Gorcach, stanowiących centralną część Beskidów Zachodnich. Wyróżnia się naturalnym i wyjątkowo harmonijnym krajobrazem, złożonym z dwóch głównych elementów: dużych, w znacznej mierze naturalnych obszarów leśnych i rozrzuconych wśród nich polan reglowych, które swoje pochodzenie i bogactwo przyrodnicze zawdzięczają funkcjonującej przez kilkaset lat gospodarce szałainiczo-pasterskiej. Te dwa podmioty ochrony potrzebują odmiennej strategii: ekosystemy leśne – przede wszystkim ochrony ścisłej, polany reglowe – ochrony czynnej.

Bogactwo mykobioty, flory i roślinności

Pośród około 370 gatunków porostów występujących obecnie na terenie GPN, kilka zasługuje na szczególną uwagę (Czarnota 2006):

- drobnik maleńki *Agonimia repleta* niedawno opisany z terenu Parku jako nowy dla nauki;
- wyprószek *Biatora ocelliformis* – puszczański relikwitu łuku Karpat;
- trzy gatunki drożynek (*Micarea adnata*, *M. nigella* i *M. synotheoides*) uznawane za gatunki oceaniczne;
- wezdea letnia *Veizdaea aestivalis*, traktowana jako gatunek wymarły w naszym kraju, odnaleziona w Gorcach w ostatnich latach.

Z grzybów wielkoowocnikowych, spośród 328 stwierdzonych gatunków, 53 znajduje się na krajowej, czerwonej liście grzybów zagrożonych (Bartnik 2006).

Flora Gorców, posiadająca wyraźnie zachodniokarpacki charakter, jest uboższa w porównaniu z sąsiadującymi Pieninami, Babią Górą czy Tatrami. Nie stwierdzono tu gatunków endemicznych dla Gorców. Rosną tu natomiast endemity zachodniokarpackie, reprezentowane przez: krokusa – zwanego również szafranem spiskim i urdzika karpackiego (Medwecka-Kornaś 2006).

Szafran spiski *Crocus scopusiensis* jest niemal symboliczny dla gorceńskich polan reglowych. Zasięg tego gatunku w Gorcach kurczy się wraz z degradacją zbiorowisk łąkowych polan reglowych. Dobrze obrazują to wyniki badań Michalika (1991, 2006) na polanie Czoło Turbacza. W celu zachowania krokusa konieczne jest prowadzenie tradycyjnego wypasu owiec wraz z koszarowaniem.

Urdzik karpacki *Soldanella carpatica* występuje zarówno na polanach reglowych, jak i w śródleśnych młakach oraz w ekosystemach leśnych, szczególnie wyższych położeń.

„Polska czerwona księga roślin” (Zarzycki i Kaźmierczakowa 2001) zawiera 5 gatunków z gorceńskiej flory: widłaka Isslera, podejrzona lancetowatego, podejrzona marunowego, tłustosza pospolitego dwubarwnego i zarzyczkę górską.

Występowanie widłaka Isslera *Diphasiastrum issleri*, do niedawna znane tylko ze stanowisk historycznych, zostało potwierdzone w ostatnich latach przez M. Kozaka (inf. ustna) z terenu przylegającego do GPN.

Podejrzona lancetowaty *Botrychium lanceolatum* to paproć, której jedyne stwierdzenie na obszarze Polski pochodzi z Hali Turbacz w Gorcach. Jednak od 1950 roku (Kornaś 1957) występowanie nie zostało potwierdzone i jest uznany za wymarły (EX). Żyzna łąka reglowa na Hali Turbacz – siedlisko podejrzona – jest w dalszym ciągu użytkowana pastersko.

Stanowiska podejrzona marunowego *Botrychium matricariifolium* z połowy XX wieku (Kornaś 1957) nie zostały potwierdzone.

Tłustosz pospolity dwubarwny *Pinguicula vulgaris* ssp. *bicolor* to roślina związana z młakami, wilgotnymi łąkami i źródłiskami, posiadająca status gatunku

krytycznie zagrożonego wymarciem. W ostatnich latach nie notowany na terenie Gorców.

Zarzyczka górską *Cortusa matthioli* występuje w mszarnikach źródłiskowych, głównie w świerczynach górnoreglowych. Oprócz Gorców na terenie Polski występuje w Tatrach i na Policy. Gorczańska populacja jest stabilna (Kozak 2008). Stanowiska znajdują się na obszarach objętych ochroną ścisłą.

Na terenie GPN występuje jeszcze dość znaczna liczba innych cennych, chronionych i rzadkich roślin, stanowiących tzw. „gatunki szczególnej troski”. Wśród nich godna uwagi jest grupa storczyków, związana przede wszystkim z polanami regłowymi: ozorka zielona *Coeloglossum viride*, gołek białawy *Pseudorchis albida*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, storczyca kulista *Traunsteinera globosa*, podkolan biały *Platanthera bifolia*.

Szczególnie cennymi, a zarazem najbardziej zagrożonymi elementami przyrody GPN są półnaturalne zbiorowiska polan reglowych. Tu występuje około 35% całej flory Parku i przeszło połowa zbiorowisk roślinnych (Michalik 2006). Z polanami związanych jest również wiele cennych gatunków fauny. Głównym zagrożeniem dla polan reglowych jest zaniechanie gospodarki pasterskiej przez prywatnych właścicieli. W świetle ostatnich badań (Kozak 2007) do najbardziej zagrożonych zbiorowisk łąkowych na terenie GPN należą żyzne łąki regłowe *Gla-diolo-Agrostietum*, traworośla *Poo-Veratretum lobelianii* oraz fragmenty torfowisk wysokich. Najwolniej zmiany sukcesyjne zachodzą na młakach *Valeriano-Caricetum flavae*. Ochrona czynna polan reglowych powinna należeć do głównych zadań GPN. Oprócz prowadzonej dotychczas waloryzacji przyrodniczej polan powinno się jeszcze dokonać szczegółowej analizy przestrzennej i ekonomicznej funkcjonowania wypasu owiec i ich koszarowania na polanach. Powinno się również, zgodnie z kilkusetletnią tradycją, rozpatrzyć możliwość przywrócenia wypasu owiec i bydła w wybranych obszarach leśnych Parku, posiadających status ochrony czynnej, co przyczyniłoby się do wzrostu opłacalności tych zabiegów.

Jednym z najważniejszych walorów przyrodniczych Gorczańskiego Parku Narodowego jest duży obszar lasów (ok. 2200 ha) o wysokim stopniu naturalności, stanowiących pozostałość Puszczy Karpackiej. Ponieważ zagadnienie to zostało przedstawione w poprzednim – 16 tomie Roczników Bieszczadzskich, zainteresowanych odsyłam do tego artykułu (Loch i Armatys 2008), podnosząc tu jedynie najważniejsze problemy dotyczące ich ochrony.

Mimo wielu doświadczeń z obszarów chronionych i wkładu nowej wiedzy na temat dynamiki lasów naturalnych (Szwagrzyk 1991, Holeska 1998, Przybylska i Chwistek 2006), pozostawienie dużych obszarów leśnych w kategorii obszarów ochrony ścisłej wciąż budzi wiele kontrowersji, zarówno wśród lokalnych społeczności, jak również nawet ludzi nauki (np. niektóre grupy entomologów leśnych) (Michalski 2001). Pozostałości Puszczy Karpackiej w trakcie prac nad ostatnim Planem Ochrony dla GPN w 1998 roku zostały włączone w obszary ochrony

ściślej i ochrony czynnej zachowawczej. Ważne jest, że granice ochrony ściślej (3611,07ha, 51% GPN) nie zostały do tej pory zmienione. Wątpliwości budzi natomiast ingerencja w latach 2007 i 2008 w niektóre fragmenty świerczyn objętych ochroną czynną zachowawczą (944,21ha, 13%) z powodu masowego wystąpienia kornika drukarza *Ips typographus*. Jest wysoce prawdopodobne, że główną przyczyną tych procesów są globalne zmiany klimatu, gdyż lasy świerkowe, lub ze znaczącym udziałem świerka, ulegają rozpadowi na dużych obszarach Karpat. Należy więc to zjawisko uznać za proces naturalny, uruchamiający dynamiczne zmiany w ekosystemie, w efekcie prowadzący nie tylko do obumarcia drzewostanu, ale i jego spontanicznego odrodzenia. Ingerencja w postaci cięć sanitarnych oraz wywóz wyciętych drzew obniżyła walor naturalności tych lasów oraz zubożyła ekosystem w nisze ekologiczne i organizmy związane z martwym, próchniejącym drewnem.

Walory faunistyczne

Fauna Gorców ma typowo karpacki charakter, bez wyjątkowych osobliwości. Dość licznie reprezentowana jest grupa endemitów i subendemitów ogólnokarpackich.

Stopień zbadania bezkręgowców Gorców był niski, gdyż zainteresowania badaczy skupiały się na sąsiednich, bardziej atrakcyjnych faunistycznie terenach. Powołanie Gorczańskiego Parku Narodowego zaowocowało podjęciem wielu tematów badawczych. Mimo to wiele grup systematycznych jest nadal słabo poznanych.

W Gorcach stwierdzono dwa nowe dla nauki gatunki koliszaków: *Bactericera calcarata* i *Trioza chrysanthemii*. Dla czterech gatunków ryjkowców: *Otiorhynchus pauxillus*, *O. austriacus*, *Bryodeamon boroveci*, *Donus viennensi* – Gorce stanowią północną lub północno-zachodnią granicę zasięgu (Petryszak 2006). Spośród biegaczowatych na uwagę zasługują: *Leistus terminatus pulchellus* – mający w Gorcach jedyne stanowisko w Polsce, *Pseudanophthalmus pilosellus stobieckii* – występujący poza Gorcami tylko w Tatrach, Babiej Górze, Pieninach i Beskidzie Sądeckim, *Duvalius subterraneus* – będący gatunkiem wschodniokarpackim (Wojas 2008). Spośród bezkręgowców występujących w środowisku wodnym warte podkreślenia są: chrzączka *Drusus brunneus* – endemit karpacki, dla którego Gorce stanowią zachodnią granicę występowania, jętki *Rhithrogena germanica* i *Oligoneuriella rhenana* – gatunki uznane odpowiednio za krytycznie oraz umiarkowanie zagrożone, znajdujące się na Polskiej czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych (Szczęsny 2006).

Z płazów szczególnie cennym gatunkiem jest traszka karpacka *Triturus montadoni*, będąca endemitem karpackim. Populacja tego gatunku, figurującego w „Polskiej czerwonej księdze zwierząt”, należy do najliczniejszych w Polsce

(Okarma i in. 2006). Na terenie GPN realizowany jest program czynnej ochrony płazów, polegający na zabezpieczaniu tras migracji, ochronie istniejących i tworzeniu nowych zbiorników wodnych, stanowiących miejsca lęgowe płazów.

Wśród gadów większej uwagi wymaga gniewosz *Corenella austriaca* – bardzo rzadki na terenie Parku, a według „Polskiej czerwonej księgi zwierząt” narażony na wyginięcie. Ochrona gadów w GPN polega głównie na ochronie istniejących i tworzeniu nowych miejsc lęgowych, w postaci stert kamieni usytuowanych w dobrze nasłonecznionych miejscach.

Z dobrze zachowanymi ekosystemami puszczańskimi związane są następujące rzadkie i zagrożone gatunki ptaków: głuszec, puchacz, puszczyk uralski, sóweczka, włośchatka, dzięcioł trójpalczasty, dzięcioł biało grzbiety (Armatys 2006).

Głuszec *Tetrao urogallus* to wyjątkowo rzadki, największy z krajowych kuraków. Związany jest ze świerczynami regla górnego Gorców, obejmując swym zasięgiem zarówno teren GPN (głównie rezerwaty ściśle), jak również obszary lasów gospodarczych (państwowych i prywatnych) nadzorowanych przez Nadleśnictwo Nowy Targ, leżące w zachodniej części Gorców. Mimo, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat odnotowano wzrost liczebności populacji głuszca (ok. 15–20 osobników), to ciągle istnieją zagrożenia mogące w istotny sposób ograniczyć występowanie tego gatunku w przyszłości. W ostatnich latach nasila się penetracja terenów za pomocą nowych środków transportu, takich jak skutery śnieżne i czterokołowce. Zagrożenie ze strony tych pojazdów jest szczególnie szkodliwe wczesną wiosną, w okresie tokowisk. Zagrożeniem byłby również wzrost urbanizacji na terenach ostoi oraz rozbudowa infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i sportowej, w postaci wyciągów linowych i tras narciarskich. Ważnym przedsięwzięciem dla ochrony głuszca byłoby wykupienie terenów kopuły szczytowej Turbacza, będącej częścią jego ostoi, od właścicieli prywatnych.

Puchacz *Bubo bubo* to największa i zarazem najrzadsza z sów występujących na terenie GPN. Informacje o występowaniu są bardzo skąpe – prawdopodobnie gniazduje tu 1–2 pary.

Puszczyk uralski *Strix uralensis* to kolejna duża sowa, w skali Polski umieszczona w Polskiej czerwonej księdze gatunków ginących i zagrożonych. Na obszarze GPN należy do najczęściej spotykanych (ok. 20 par). W warunkach GPN sprzyjają mu stare drzewostany buczyny karpackiej i śródleśne polany reglowe.

Włośchatka *Aegolius funereus* i sóweczka *Glaucidium passerinum* to najmniejsze sowy występujące na terenie GPN. Szacowana liczebność wynosi 10–15 par. Należą do rzadkich i zagrożonych gatunków figurujących na Polskiej czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych.

Bardzo rzadkie w skali kraju dzięcioły reprezentują: dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus* występujący najczęściej w świerczynach regla górnego i dzięcioł biało grzbiety *Dryobates leucotos* preferujący drzewostany buczyny karpackiej. Liczebność każdego z tych gatunków szacowana jest na 10–15 par.

Ochronę tych gatunków dzięciołów oraz wymienionych wyżej gatunków sów prowadzi się w GPN głównie poprzez ochronę ich biotopów.

Ważną cechą fauny jest występowanie dużych drapieżników puszczańskich: niedźwiedzia, wilka i rysia. Niedźwiedzia brunatnego *Ursus arctos* należy zaliczyć w Gornych do gatunków przechodnich, z tendencją do stałego zasiedlenia obszaru Parku. Pierwsze stwierdzenia na terenie GPN pochodzą z lat 1984 i 1986. Potem stwierdzenia powtarzały się niemal corocznie i dotyczyły przede wszystkim młodych 3–5 letnich osobników, migrujących w poszukiwaniu nowych terenów do zasiedlenia. Tylko jedna obserwacja dotyczyła młodszego, prawdopodobnie rocznego, samotnego osobnika. Stwierdzono dwa przypadki zimowania. Ochrona na terenie GPN polegała głównie na ochronie miejsc gawrowania. Obszar Parku jest jednak zbyt mały dla zapewnienia ochrony tym drapieżnikom. Potrzebne jest współdziałanie z sąsiadującymi Nadleśnictwami w celu ochrony ostoi i tras migracji.

Coroczne obserwacje prowadzone przez służby Parku potwierdzają stałą obecność 3–8 osobników wilka *Canis lupus*. Stwierdzono zakładanie gniazd i wyprowadzanie młodych. Populacja jeleni w liczbie ok. 250–300 osobników stanowi wystarczającą bazę żerową dla tych drapieżników. Tereny łowieckie wilków wykraczają jednak znacznie poza granice Parku. Brak jest wystarczających obserwacji i badań aby stwierdzić, czy teren Parku i Gornych jest wykorzystywany przez jedną, czy dwie watahy. Występują przypadki kłusownictwa tego gatunku na terenach otuliny GPN. Zdaniem autora krytycznie należy również ocenić – chociażby z punktu widzenia ochrony wilka – wykonywanie odstrzałów redukcyjnych jeleni na terenie GPN. Z badań nad dynamiką ekosystemów leśnych, prowadzoną w oparciu o sieć stałych powierzchni badawczych, wynika że ekosystemy leśne cechuje duża zdolność do odnawiania naturalnego. Szczególnie można to odnieść do jodły, najchętniej zjadanej przez jeleniowate. Jej udział (liczba drzew) w drzewostanach – mimo presji jeleniowatych – wzrósł w latach 1992–2007 z 16 do 26%. Należy dodać, że każde polowanie wprowadza niepokój w łowisku drapieżników (zarówno wilka jak i rysia) i może wpływać negatywnie na ich sukces łowiecki. Nie ma zatem uzasadnionych przesłanek do prowadzenia redukcji jeleni na terenie GPN i powinna ona być wstrzymana przynajmniej na najbliższe 20 lat. Duże zagrożenie dla migracji wilków i zasilania nowych terenów stanowi urbanizacja terenów, będących potencjalnymi korytarzami migracyjnymi. Jednym z ważnych zadań GPN dla ochrony tego gatunku jest ochrona tych korytarzy.

Liczebność rysia *Lynx lynx* wynosi 3–5 sztuk, z tendencją do wzrostu liczebności. Na terenie GPN znajduje się wiele korzystnych miejsc lęgowych dla rysia, takich jak: wychodnie skalne, jaskinie, powierzchnie z licznymi wykrotami. Bywa strzelany przez kłusowników poza obszarem GPN. Ze strony części myśliwych z otoczenia Parku jest sygnalizowana niechęć do tego drapieżnika, ze względu na silną redukcję sarny. Podobnie jak w przypadku wilka i niedźwiedzia istnieje potrzeba ochrony korytarzy migracyjnych.

Literatura

- Armatys P. 2006. Ptaki w ekosystemach Parku. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Bartnik 2006. Grzyby wielkoowocnikowe. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Czarnota P. 2006. Porosty. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Holeksa J. 1998. Rozpad drzewostanu i odnowienie świerka a struktura i dynamika karpackiego boru górnoreglowego. Monogr. Bot. 82: 1–209.
- Kornaś J. 1957. Rośliny naczyniowe Gorców. Monogr. Bot. 5: 1–259.
- Kozak M. 2007. Zróżnicowanie zbiorowisk łąkowych w Gorcach (polskie Karpaty Zachodnie). Prace Botaniczne 41: 1–174.
- Kozak M. 2008. Zarzyczka górską (*Cortusa matthioli* L.) w Gorcach (Karpaty Zachodnie). Parki nar. Rez. Przyr. 27,3: 31–40.
- Loch J., Armatys P. 2008. Puszcza karpacka w Gorcach – stan zachowania i problemy ochrony. Roczniki Bieszczadzkie 16: 109–124.
- Medwecka Kornaś A. 2006. Szata roślinna. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Michalik S. 1991. Wymieranie i warunki aktywnej ochrony populacji szafranu spiskiego *Crocus scepusiensis* (Rehm. et Woł.) Borb. w Gorczańskim Parku Narodowym. Prądnik, Prace Muz. Szafera 3: 145–159.
- Michalik S. 2006. Skarby gorczańskich polan. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Michalski J. 2001. Problemy ochrony czynnej drzewostanów świerkowych przed kornikiem drukarzem w parkach narodowych. Parki nar. Rez. Przyr. 20,2: 97–108.
- Okarma H., Olszańska A., Armatys P. 2006. Kręgowce. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Petryszak B. 2006. Bezkręgowce. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Przybylska K., Chwistek K. 2006. Puszcza karpacka. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Szczęsny B. 2006. Co żyje w gorczańskich potokach i młakach. W: Róžański W., Czarnota P., Stefanik M., Tomasiewicz J. (red.). Gorczański Park Narodowy. 25 lat ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gorców. Gorczański Park Narodowy, Poręba Wielka.
- Szwagrzyk J. 1991. Dynamika lasów naturalnych a koncepcja ochrony rezerwatowej: źródła konfliktu i propozycje rozwiązań. Prądnik 4: 135–159.
- Wojas T. 2008. Biegaczowate (*Coleoptera, Carabidae*) Gorców. Ochrona Beskidów Zachodnich 2: 51–101.
- Zarzycki K. (red.) Kaźmierczakowa R. 2001. Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe. Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN, Kraków.

Summary

In contrary to other national parks in the Polish Carpathians the Gorczański National Park does not possess unique values within its territory, e.g. local endemic species. The most important are large areas of well preserved natural forests, the remainings of former Carpathian Primaeval Forest. The other valuable item are anthropogenic montane glades, in which many interesting plant communities were formed, rich in species of flora and fauna. The natural cover of Gorce Mts consists of these two elements harmoniously interlacing each other.

Vegetation and flora of Gorce was very well studied in the second half of the 20th century (Medwecka-Kornaś 2006). Now the changes which took place during last 50 years in the glades were observed (Kozak 2008). In result of cessation of pastoral management precious plant communities and plant species disappear e.g. station of *Botrychium lanceolatum* in Hala Turbacz, not confirmed until 1950. Together with degradation of meadow communities the area of *Crocus scopusiensis* diminishes (Michalik 1991). The aim of the Park staff is to carry the active protection of glades through mowing and pasturage.

With well preserved natural forests are connected forest animals such as wolf *Canis lupus*, lynx *Lynx lynx*, eagle owl *Bubo bubo*, capercaillie *Tetrao urogallus*, black woodpecker *Dryocopus martius*, three-toed woodpecker *Picoides tridactylus*, white-backed woodpecker *Dryobates leucotos*. These species are strictly protected together with the whole ecosystem.

Many groups of invertebrates are still less known in the Gorczański National Park.